

MOJI ZAPISI

Počam od 1880. godine

1880.

“5. ožujka.” Ove zapiske počimljem pošto sam jurve četrdesetu godinu prevalio. Što sam prije doživio i vidio, zapisah u drugoj knjižici ukratko. Žao mi je da nisam prije dan po dan bilježio zgodaje, jer kasnije pišući ostavlja čovjek koješta zanimiva u peru, što je uminulo iz pameti. A zašto je to pisao, upitat će tkogođ komu ove bilješke po mojoj smrti u ruke dođu. Duša me nuka na to. Nije to možda od taštine. Jer ne pišem samo o sebi, pače manje o sebi nego o drugih ljudih i poglavito o tom što se u ovo doba u mojoj domovini zbiva. Želim nacrtat osobe po istini, zabilježiti o njima koješta, što kašnji vijek neće moći razabrat ni iz novina ni iz knjiga, pa se historik badava muči poslije sto godina kako da si ovaj ili onaj pojav protumači, navlastito osvrtaću se na našu literaturu, u kojoj sam dosta radio. Počeo sam naime već prije 23 godine tiskati prve radnje, al kao đak piskarao sam dakako već otprije. Nadam se da će ove moje bilješke gdje komu dobro doći, da će u njima naći mnogu karakterističnu crtu bijednoga hrvatskoga živovanja u ovom vremenu.

Nije minulo nego malo vremena da je ban Ivan Mažuranić odstupio, to jest odstupiti morao, i na mjesto njega dode slavonski aristokrat grof Ladislav Pejačević. Tu je vrijedno koju reć o Mažuraniću, koji je pod jesen 1873. postao banom. Vrijedno je o njem govorit, jer se o tom čovjeku kojekako piše i govori. Al izim prekomjerne hvale njegovih pristaša i najpodlijih psovaka njegovih protivnika nećeš ništa naći, najmanje se je pako kušalo njegovo banovanje protumačit po njegovoj ćudi, a samo se može tim putem istini ući u trag. Premda sam malo s

tim čovjekom općio, dočuo sam po osobah koje mu bijahu do-
glavnici puno, a poznavao sam u dušu sve faktore koji su glav-
nu riječ govorili za njegova banovanja.

Mažuranić rodom je, kako je opće poznato, iz Novog u
Hrvatskom primorju, a već po tom može se donekle tumači-
ti njegov ponešto zagonetni karakter. Tko je ikada bio u tom
drevnom mjestancu hrvatskoga Vinodola, bit će opazio da su
svi Novljani nekakvi čudni ljudi, nose glavu visoko, ponosi-
to, gotovo biš mislio oholo, kanda preziru cijeli svijet. Ja sam
to barem opazio ne samo kod bana Mažuranića, ne samo kod
braće mu Mate i Antuna, gimnazijalnoga ravnatelja (komu
imam ponajviše zahvaliti znanje hrvatskoga jezika), ne samo
kod Ivana Vončine (koji bijaše zagrebačkim načelnikom), već
sam to primijetio, bivši g. 1874. sa pobratimom si Budisavlje-
vićem u Novom, upravo kod svih Novljana, te svratih pozor
Budin na te ohole novljanske glave, a on potvrdi moje mnje-
nje. Već to držanje odbija nekako čovjeka, a uistinu su mno-
gi i Mažuranića bana i Vončinu proglasili za ohole ljude. I u
karakteru Novljana ima prema tom držanju nešta ponosita,
odmjerena, otresita, nešta, gotovo bih reko, engleske ž..., koja
ne da da se čovjeku srdačnije približiš. Mažuranić bijaše vrh
toga vrlo uman čovjek, umniji od većine svojih zemljaka vrš-
njaka. Za mladosti pun poezije, stvorio je Čengić-agu (srpski
pisci badava rade dokazati da je to plod Petra Njegoša, ko-
ji ne bi nikad kadar bio takovo djelo napisati, ne zbog nesta-
šice talenta, već obrazovanja), popunio je divno Gundulićeva
Osmana, da ne govorim o drugih manjih stvarih, koje, prem
slabije, pokazuju ipak ženijalna čovjeka. Austrijski apsoluti-
zam baci Mažuranića u kolo birokracije (bijaše državnim na-
dodvjetnikom u Zagrebu), i tu kanda je žarka vatra mlado-
sti poohladnila, te razum svladao fantaziju. Ne znam da li je
Mažuranić išta većeg ispjevao poslije g. 1853, a toga zasada ne
zna nitko, jer baš ništa tiskano nije. [To] ćemo dakako istom
saznati po njegovoj smrti. Nu karakteristično je svakako da se
je poslije g. 1866, kad je dignut bio sa časti hrvatskoga dvor-
skog kancelara, bavio ponajviše rješavanjem višjih matema-
tičkih problema. Ja to ovdje ne spominjem od kakove antipa-

tije, već navodim samo istinu za karakteriziranje čovjeka. Iz političkih spisa, adresa, jednako proviruje genijalnost i visoki um Mažuranićev, počam od onog “odgovora Mađarom na tužne artije što ih je donijela tužna Rothova vojska” (1848) pa sve do kasnijih rasprava. Mažuranić mislio je bistro, progledao je jasno stvar, riješio je prijedor osobitom logikom, i bacio bi kadšto klasičke primjedbe na opaske ovoga ili onoga vladinoga savjetnika. Ja sam ga više puta motrio bivši prisutan kod banskih konferencija, i svaki put utvrdih se većma o genijalnosti – hladnoj dakako – bana Mažuranića. Mažuranić je k tomu čovjek osobito naobražen, i svakako temeljit poznavalac jezika i naroda. Duhovi koji su [ga] okružavali kao savjetnici stajahu duboko pod njim, poštenje mu je neokaljano, one kreature koje su se na njega nabacivale blatom, kao što pokršteni Židov dr. Josip Frank, izdavatelj škandaloznoga lista “Agrarmer Presse” i dopisnik osječke “Drave” (bio je Rauchov skutoñoša, poslije pouzdanik austrijske generalkomande, namigivao je i Srbom i starčevićjancem), kao što nezreli đaci koji su na njega pisali pamflete u Starčevićev list “Slobodu”, svi ti nisu vrijedni bili da ljube prah njegove stope, jer mu je srce skroz i skroz patriotično bilo. Kad je 1873. za vrijeme Bečke izložbe bio imenovan banom, kliktao je narod od veselja, pozdravljajuć ga kao spasitelja. To nije nikakvo čudo bilo. Narod bio se je u žestokoj borbi, koja je osvajala sve domaće sile, otrešao Rauchova silništva, Bedekovićeva titranja i kratke vlade staroga Antuna Vakanovića. Pače Mažuranić bijaše prvi pravi hrvatski plebejac, prvi čovjek skroz i skroz Hrvat koji se je popeo na slavnu bansku stolicu. Narodu odlanu, narod je vidio u Mažuraniću živ dokaz svoje pobjede, narod je zaboravio što je dvorski kancelar Mažuranić, podavajuć se centralističkim intencijama Nijemca Schmerlinga, zgriješio bio. Narod je kliktao, kako rekoh, da [je] svladao Raucha, Vakanovića, koji bijaše osobni prijatelj i mezimac onog ciganskog mađarskog ministra Melhiora Lonyaya, koji je uz Julija Andrássya našem pravu najljuće rane zadao. A ne bijaše to šala, a ne imada smo upravo nikoga uza se. Bečka vlada bješe nas po staroj svojoj perfidnosti bacila plijenom Mađarom, te stajasma goloruci bez

obrane. Često i prečesto ljutim se na taj podli lojalitet, na tu *prevjernost*, na taj pretopljeni hrvatski zanos itd. Tako ne govore ljudi. Tko je zavirio u našu povijest malo dublje, malo oštrijim okom, sudi zaista drukčije. Pitam, je li imao narod kada razmišljati o prošlosti, analizirati značaj Mažuranićev. Nije, zaista. Bilo dašto i kraj toga općenitog slavlja ljudi koji su govorili: “Šta će nam Mažuranić! Ta on je bečki birokrat!” Bile te riječi rečene dobro ili himbenom namjerom za hrvatski narod, nešto je istine svakako u njima bilo. Budući od g. 1851. do 1866. predstojnikom Hrvatskog dvorskog dikasterija, a poslije kancelarom u Beču, bio se je Mažuranić posve priučio bečkoj atmosferi, koja samostalnom hrvatskom mišljenju nimalo prудiti ne može. Austrijska Schmerlingova ustavnost imala je posve birokratički značaj, a to se kraj centralizma i ne može drukčije pomisliti. Mažuranić općio je neprestano s timi birokrati. Schmerling bijaše mu prijazan, a u Beču držali su proti volji naroda Veljački patent od 1861. za nepromjenljivo Sveto pismo. Baveći se tako daleko od domovine u tih birokratskih krugovih, moralo se je Mažuranića bar donekle primiti njihovo mišljenje, a to tim više jer je sam vladalac držao Schmerlinga glavnim stupom države, a Patent veljački temeljem svojih kraljevina. Ideja centralizirane Austrije uz prividnu autonomiju pojedinih zemalja bijaše *alfa et omega* Dvora i bečkih političara, i na svakoga koji se je priječio toj ideji srdio se je vladalac i svemogućí Schmerling. Mažuranić morao je dakle radit o tom da i Hrvatska pristane uz tu nam posve stranu ideju. G. 1865–66. boravio sam u Beču. Onda se je svemoć Schmerlingova približavala svomu kraju. Dobro i predobro pamtim kakove bijahu ćudi i ban Mažuranić, a i dosta činovnika Dvorske kancelarije. U “bečki *Reichsrath!*” bijaše tada njihov moto. Mažuranić bio je vrlo razdražen i ljut na opoziciju. Kad je jednom prilikom pohodio Zagreb te mu se predstavi činovništvo Zagrebačke županije, govorio je vrlo oštro proti činovnikom koji prave opoziciju, te im reče napokon: “*Patet exitus!*”, tj. komu nije pravo, neka se okani službe. To bijaše bahato kako je Mažuranić više puta govoriti znao, a tim veća pogreška, jer [su] ti županijski činovnici bili birani od naroda, a ne bijahu

naimenovani po vladi birokrati, kao što današnji županijski činovnici. Novine crnožute “Domobran” i “Svijet”, kod kojih je najviše pisao sadanji gradski senator Gjuro Deželić – poslije arcimađaron, još kašnje starčevićijanac, uostalom čovjek u koga je više častoljublja no znanja i duha ima – te novine bješnjahu proti narodnoj opoziciji koja je, dakako, zazirala od bečkoga *Reichsratha*, od onog fingiranog parlamenta koj je samo za to služio da potlači Slavene i diže Nijemce. Narodni opozicionalci bješe se spojili sa mirnim mađaroni, posredovanjem baruna Lazara Hellenbacha i Ivana Perkovca. Mi smo to zvali *fuzijom*, austrofili *konfuzijom*. Nu to ću opširnije drugdje pripovijedati, ovdje sam tu epizodu samo spomenuo za karakteristiku Ivana Mažuranića

Dvorski kancelar raskrstio se je tako s većinom naroda te bijaše popularan među birokratima. Ta opreka u Saboru od 1865, dosta jako izražena, bila bi se zaista još više naoštrila, bila bi se izvrgla u silovitije pojave, da nisu vanjske zgrade uklonile i Schmerlinga i Mažuranića, rat naime sa Pruskom. Ukratko, Mažuranić bijaše u ono doba ne samo Hrvat već usto i Austrijanac, te nije mogao shvatiti kako se veći dio naroda odvrća od austrijanstva, za kojim je njemački centralizam vrebao. Naša opozicija bijaše u ono doba posve opravdana, ta Austrija bijaše još glava Njemačkoga saveza, a ušav u *Reichsrath* bili bi i mi postali prikrpinom te njemačke krparije. Opraštajući se sa činovništvom Kancelarije, reče Mažuranić, među ostalim, kako mi je to Dane Stanković, sada savjetnik Vladin, pripovijedao da će se i on, i kako se nada, i ostali činovnici boriti da se ova zgrada (Hrvatska dvorska kancelarija) srušiti neće. Kašnji događaji dokazaše da se je Mažuranić prevario. Rauch zakopa tri godine kašnje taj Dikasterij.

Mažuranić povrati se u Zagreb, te je tu privatno i skromno živio. Nitko izim nekoliko najbližih skutonoša nije za njim žalio, nitko mu nije znao nit smio prigovoriti šta nepoštena, ali njegova tromost, popustljivost proti Austriji i bahatost proti opoziciji učini ga nepopularnim. Taj pojav ponovi se, začudo, kad je silazio sa banske stolice, a razlozi bijahu isti. Mažuranić živio je nekoliko godina posve u zabiti te je, kako

se je pričalo, rješavao matematičke zadaće u svom skromnom stanu u Opatičkoj ulici. Ljudi, pravo reći, nisu se ni mnogo brinuli za njega, a on nasuprot bijaše uvrijeđen od žestokih navala narodne opozicije. Pače nije bilo kada pomislit na njega. Od g. 1867. do 1873. trajala je žestoka, strastvena borba proti mađaronskoj stranci, proti Rauchu, Bedekoviću i Vakanoviću. Ova stranka, dokopav se kormila, a podupirana po Mađarah, počela je ljuto gospodariti, trgati, kidati, samo da navrne našu nesretnu domovinu u mađarsku struju. Ta stranka nije se plašila nikakova sredstva te uvela kod [nas] cijeli sistem demoralizacije, koja je žalibože prešla i na jedan dio narodne stranke. Prije sapinjahu nas na muke da idemo u njemački tor, sada raspinjahu nas opet neka se prekrstimo u Mađare. Beč nas baci plijenom u mađarske šake. To je vječna kletva naša. Borba bijaše, kako rekoh, žestoka, strastvena, ona je otimala sve sile naroda, za to vrijeme nije se ništa pozitivna radilo, i što se je radilo, bilo je loše. Uprava, sudstvo, sve, sve bijaše podređeno stranačkim obzirom, ništa nije uspijevati moglo. Mažuranić je svejednako stajao nastrani. Nu narodna opozicija bješe se spojila sa austrofilima proti Mađarom – to je opet nova narodna stranka bila – nova fuzija.

Ja neću ovdje te borbe potanko opisat, jer su to samo opaske o prošlosti koje imaju karakterisat Mažuranića. Mažuranić bude po svojih prijateljih gotovo izvučen na političko poprište već za banovanja Bedekovićeve te je sjedio u Saboru. Ljudi bili su zaboravili birokratičkog kancelara te su opet samo znali za pjesnika *Čengić-age*. Kad je pod Bedekovićem mimo svake nade Sabor raspušten bio, predsjedao je Saboru Mažuranić. Prije se mnogo sanjalo ob izmirbi sa Mađari, a najedanput dođe iz vedra neba grom. Pošto je otpis raspusta u Saboru pročitao bio, reče Mažuranić banu Bedekoviću: “To znači čovjeka iza leđa iz kubure ubit.” Sad ispukoše Mađari najedanput za banskoga namjesnika staroga Vakanovića, davnoga ilirca, poslije starčevićjanca, sad ujedanput mađarona. Poglavitna zasluga toga starca bijaše da je nekad prije g. 1848. u Fužinah se sprijateljio s grofom Melhiorom Lonyayem, g. 1873. predsjednikom mađarskoga Ministarstva. To namješte-

nje bijaše i po Rauchovom nagodbenom zakonu skroz nezakonito, jer ni taj kukavni zakon ne zna za banskoga namjesnika. To mi Hrvati vrlo dobro znamo. Vakanovićeva vladavina ne bijaše duga, bijaše tu sila škandaloznih prizora, a najposlije propade kod saborskih izbora sam Vakanović, premda su Mađari silu novaca – veli se do 300.000 f. potratili bili. Nu uprkos pobjedi Narodne stranke, uđe u Sabor dosta mađaronskih kandidata, i tu se stvori situacija i žalosna i sramotna po naš narod – tj. slaba revizija Rauchove nagode. Ja neću kolovodam tadanje Narodne stranke upisat u grijeh zlu namjeru, kako se to činilo i čini u mnogih listovih, kako to navlaš starčevićijanci čine, od kojih se dobra šaka nalazila u taboru Raucha i Vakanovića kao agenti, pače i uhode (Manasteriotti, redaktor “Zvekana”). Narod bio je izmučen od žestoke borbe trajuće gotovo od 1862. do 1873. Nije to šala. Doba baruna Levina Raucha i Antuna Vakanovića (ja tu navlas iznimljem Kolomana Bedekovića) radila je o tom da [slomi] sve karaktere u Hrvatskoj i nejedanput čula se zdvojna riječ: “Dan-danas nije vrijedno biti poštenim čovjekom.” Svatko je hlepio za mirom, za pozitivnim radom, svakomu bješe dodijao onaj bijes, ona međusobna mržnja. Htjelo se doći iz toga blata na kopno. Lonyay poče svoje cigansko paktiranje sa Hrvati, proti svakoj pravici na ruglo istine. Našemu Saboru bilo je oktroirano koliko da mora mađaronskih izabranika ovjerovati, mada su se i najveći neredi, najveća bezakonja zbila kod izbora, a toga je bilo obilje. Naša visoka aristokracija, koja gotovo nikad ne polazi Hrvatskoga sabora, bila je zbubnjana sa svih strana svijeta i tako iskuhalo se je slavno djelo po imenu “revizija nagode” *par force majeure*. Sad posta i opet nova “narodna stranka”, prijatelji austrijanstva, pravi Hrvati, stari mađaroni, aristokrate koji su ujedno Austrijanci i mađaroni, k tomu rulja onih podlih duša koja će sa svakom vladom mijenjati svoje političko mnjenje, kojega uistinu ni nemaju. Tko će pomisliti da takova stranka može imati organična života, da će se toliko raznih elemenata sliti u jednu živu cjelinu, da će ova stranka dugo zajedno životati? Živjela je dakako nekoliko godina od nužde. Svatko se je nadao, svatko želio da će mira biti, zato su ljudi

pristajali uz stranku. Mađaronska frakcija bila je poslije skandaloznoga debita rastepena, te je živjela samo u pojedincih, austrofilaska politika ne bijaše moguća jer je dualizam monarhiju nadvoje raskrojio, a prave zdrave opozicije nije bilo u Saboru, jer šaka od 7 ljudi (toliko broji danas opozicija) najrazniji smjera ne mogu se valjda zvati pravom opozicijom. Da samo navedem nekoliko matadora opozicije. Tu je npr. Antun Starčević. O tom ću čovjeku kašnje više govoriti, zasada samo nekoliko riječi. Taj uistinu čudni čovjek ne poznaje Srba i Slovenaca, ne mari za Čehe, grdio je prije Rusiju dozlaboga i sada im se klanja u člancih “Slobode” slijepo, protivnik je Mađarom, Talijanom, Nijemcem, a vrh svega mrzi Austriju. Istina je, Mađari, Talijani, Turci svi su našim narodnjim težnjam neprijatelji; istina, jedna fanatička stranka Srbalja nijeće opstanak Hrvata, kao što Starčević ne poznaje Srbalja; istina, Austrija nam nije ništa dobra učinila – ali ako se hoćemo dovinuti svoje slobode, hoćemo li se sa svimi timi državama zaratiti, dignuti na sve te narode, da nas svi skupa ujedanput zgnjave? To znači *va banque* igrati, to nije politika, bar ozbiljna nije, jer velikim ciljevom hoće se sredstva koja te ne smiju iznevjeriti. Tu se hoće duge pripreme. Pogledajte samo Talijane. Kako su nepouzdan Starčevićeve kombinacije vidi se po tom da je do pred nekoliko vremena proklinjao Ruse, a sada ih smatra jedini spasitelji Hrvatske. Prije bijasmo mi svi literati koji smo se bavili ruskim jezikom i literaturom, sve podlo roblje – a sa[d] piše sam Starčević u “Slobodi” da svaki Hrvat mora učiti ruski. Eto! Zar se velika sredstva, koja imaju odlučiti o cijeloj budućnosti naroda, mijenjaju u jedan mah? Prije je Starčeviću ideal bio Napoleon III, “osloboditelj naroda”, a smiješno je pomisliti da [će] bonapartistički vladalac s puke ljubavi osloboditi posve stran narod. Gorko su Poljaci g. 1863. iskusili kakav je Napoleon osloboditelj, gorko se kajali da su [se] povelili za emigracijom koja je stajala pod zapovijedi Napoleona III. Nu dosta o tom. Starčevićевой ideji, al samo ideji, nije valjda nijedan pošten Hrvat protivan, tj. svaki si želi cijelu, slobodnu Hrvatsku, premda neće tako lud biti da ignorira slobodnu Srbiju, da Slovincem veli da ih ne ima, premda poldrug milijun ljudi

nose u srcu svijest da su Slovenci. Politika koja ne mari za postojeća *facta* i nije politika. Ali način kojim Starčević izražava svoje misli, kukavna su i cinička, zadahnut mržnjom, otrovom, a kod njegovih nezrelih mladih sljedbenika pridružuje se k tomu često laž, kleveta i najveća podlost. Starčević je neženja, ne ima djece, žive kao Diogenes u svojoj bačvi, u njegovom srcu ne ima ljubavi, žica njegova karaktera prelazi žalibože i na mladež. Eugen Kvaternik, koj je svoju nepromišljenu ekspediciju kod Rakovice platio glavom, bijaše možda manje bistar no Starčević, al sto puta plemenitiji. Njegova je uspomena štovanja vrijedna. K tomu je Starčević osoban neprijatelj Mažuraniću, a ta se mržnja datira, mislim, od onda kadno je pod kancelarstvom Mažuranićevim Starčević bio skinut s časti velikoga bilježnika Županije riječke, te je pao i pod karnu istragu. To je jedan matador opozicije. Drugi je član dr. Milan Đorđević, redaktor novosadske »Zastave«, lista koji najveće pogrde sipa na nas Hrvate, čovjek velikosrb (ja za sebe držim pojam *velikosrb* i *velikohrvat* za nemisao. Oba smo roba.). S tim čovjekom opći Starčević [kao] prijatelj, a srpski pamfletista izjavi jednom da sa Starčevićem može posve dobro izići nakraj. Ja mu to vjerujem. Postupak Starčevićev jest rastvarajući, vratoloman. Da ga na prečac slijedimo, udarilo bi na nas trista jada, i uz metež u Hrvatskoj mogla bi se propaganda Dušanova carstva najbolje činiti. U opoziciji stoji tu jošte dr. Fran Vrbanić, sveučilišni profesor, čovjek vrlo srednjeg talenta i ogromnih pretenzija, žestok u svojih saborskih govorih, ali se je dao izabrati u poklonstvenu deputaciju Sabora kad se je slavila 25-godišnjica kralja Franje Josipa, pak si daje platiti tri novčića za svaki redak svojih govora od urednika službenih novina, pa piše u te novine i članke. Prije bijaše živim prijateljem Starčevića, sada ga grdi. Za program ne zna mu se, nit ja ne marim za nj, jer je to *un homme sans consequence*. Starčevića drži se treći član opozicije dr. Luka Marjanović, također sveučilišni profesor (kako je to postao, neka Sveti Bog zna), čovjek bez duha i osobita naobraženja. Od ostale nekolicine spomenut ću samo Franju Folnegovića, kojega je žarka opozicija u zadnje vrijeme postala vrlo mlaka. Figura ova je karak-

teristična za našu dobu, zato ću se ja nešta obilnije dodirnuti, a poglavito stoga da budući koji pisac hrvatskoga parlamentarnoga života ne prosudi samo po tom što je u Saboru i drugdje javno govorio i pisao. Fran Folnegović sin je seoskoga bilježnika kod Slanovca iz Zagreba, čovjeka posve priprosta. Fran Folnegović imao je popom biti, al posta pravnikom i poslije protekcijom sadanjeg velikog župana riječkog pristavom kod Kotarskoga suda zagrebačkoga. Čovjek taj ima lijep talent, ali razmjerno malo znanja, barem premalo za onu ulogu koju si u javnom životu prisvaja. Pred svijetom pokazuje dovoljnu odrješitost, a i ugladenost, umije svoje maleno znanje vješto raspredat, te misliš zbilja da više zna nego što zna, a govori vrlo lijepo. K tomu je u njega patriotična osjećaja, al se radi demokratom, zaštitnikom puka, pače se upušta kadšto u gospodarstvo i narodnu ekonomiju, al je tu dakako šuštim diletantom. Logičan je i duhovit, a piše dobro. Njegova knjižica *Zanovetanja* ima gdjegdje vrlo dobrih satiričkih mjesta. Pisao je i dosta dobrih pripovječica, a mnogo žestokih članaka u "Primorcu" i u "Slobodi". Vrti se oko gospodarskoga društva i vinske kulture, radi u Saboru, zalazi u literaturu – on je jednom riječi *Passespartout* i zato razasiplje svoju lijepu duševnu snagu, te rezultati njegovi neće biti žalibože veliki. Naginje na starčevićanstvo, ističe neki radikalizam, rado bi prikazao ulogu po načinu franceskih demokrata. Ali – i uvijek ono prokletost *ali* – sva ta njegova opozicija nije ozbiljna. Dok je još Milan Makanec u Saboru sjedio, bijaše Folnegović uz njega žešći, kašnje postajaše sve kraći, osobito kad se je Makanec odreko javnog života. Počeo je zalaziti među prijatelje Vladine, navlaš prikućio se Josipu Miškatoviću, uredniku "Obzora", [koga] je prije grdno obružio bio u listu "Primorac". Htjede najprije da postane tajnikom Matice, a da se to izradi, pozove Miškatović mene, Franju Mažuranića i još neke literate na crnu kavu k sebi. Cio mu taj pokus ne pođe za rukom. Poslije pokuša Miškatović i opet da načini Folnegovića pristavom Sveučilišne knjižnice, kad je već Kostrenčić bio knjižničarom. Mažuranić pozva Kostrenčića k sebi da ga prinuka neka Folnegovića predloži za pristava, ali se je mali Kostrenčić tomu žestoko

opirao, jer da neće uza se gospodina koji se nadimlje, a ne da si ništa reći. Mažuranić odusta od te namisli, i bilo je do toga došlo da bude Folnegović pisarom kod Štatištikičkog ureda, dok se ne zgodi sretna prilika, te, dugo tražeći, Folnegović postaje mjesnim sućem u Zagrebu, i to poglavito prićinom dvaju vrlo neopozicionalnih muŕeva, Ivana Vonćine i Nikole Krestića. Vonćina je paće u sjednici, u kojoj sam prisutan bio, [predložio] da se Folnegoviću što veća plaća daje. Sad sjedi doduše Folnegović u Saboru među opozicijom, istisne katkad kratku interpelaciju te [se] zadovoljava sa odgovorom Vlade, gradi se važnim kod sastanka, obrtnika, na vinskom sajmu zagrebaćkom, grdi u četiri oka Mađare, piše potajno koj ćlanak u opozicionalni koj list, al kad se je Magistrat Grada Zagreba, a poslije i “Matica hrvatska” predstavila novomu banu Ladislavu Pejaćeviću, poklonio se je ponajdublje Franjo Folnegović, *notre ami a besoin de bouillon!* Šteta ga je, ko gođ i Mankanca, u koga dakako daleko više naobraŕjenja ima nu u Folnegoviću. Da su ti ljudi finansijski neodvisni, da u Folnegoviću ima više znanja, mogli bi to biti dobri zatoćnici opozicije. Al ovako je ta Folnegovićeva opozicija samo praskavac koga se oficiozni ljudi ne boje nimalo. To je dakle sva opozicija bila u Saboru kad se je Mažuranić kolebati počeo. Već prije bješe se s polja politike uklonio dr. Milan Mankanec, Zagrepćanin, mlad odvjetnik, i poznati povjesničar dr. Franjo Raćki, sada kanonik zagrebaćki, predsjednik Akademije znanosti.

Mankanec je osobito darovita glava, dobar pravnik, vrstan govornik – al naravi preko mjere ŕestoke – te zato apsolutno nesposoban za vođu opozicije, a to je ŕelio svakako biti. K tomu van reda slavićan, a protivnik Mažuranićev i s osobnih razloga, jer se je nadao da će biti profesorom karnoga prava na hrvatskom Sveučilištu, što je Vlada zaprijećila, pa je pritom ljuto pogriješila, jer ja bar ne znam za ćovjeka u našoj domovini koj bi toj zadaći bolje dorasao bio. Usto mogao je Mankanec ustrajnije raditi u parlamentarnom ŕivotu i na knjiŕevnom polju, pri ćem ne mislim da se je opozicije odreći moro. Nu Mankanec, ŕestok protivnik mađaronstva i junaćki borac proti Raucha, odreće se Narodne hrvatske stranke kad je presta-

la biti pravom narodnom strankom, kad je g. 1873. primila u sebe kojekakve strane elemente, kao što su stari mađaroni i prijatelji blažene Austrije, kad se je počelo prekrpavati Rauchovu krpariju od g. 1868 — koja se nagodom zove i koje gorke plodove danas toli teško ćutimo. Prije odvjetnikom u Petrinji, preseli se Makanec u Zagreb, gdje mu posao ne uspje baš sjajno. Makanec baci se svom silom svoje žestoke naravi u političku akciju. U Saboru grmio je silovito proti Vladi, a još jače udarao je na nju u »Primorcu«, gdje je čitavo čislo najžešćih članaka i, dakako, mnogo istinito zrno priopćio. Nu premda iz svih tih radnja provire sjajni talenat i oštrina duha, opet su pisane tolikom žestinom, tolikom strasti, da je Makanec premašio pravu mjeru, te je napokon došao u savez sa elementima koji nisu nego mutivode, koji noseći ime patriota nisu nego šuga na hrvatskom tijelu. Makanec nije starčevićanac, već prijanja uz ideju slavenstva, Makancu može se vjerovati da je iskren, čestit rodoljub, da je punim pravom u sto slučajeva korio mlitavost domaćih mogućnika, ali opet je šurovao sa starčevićima, i njihov organ "Sloboda" proglasila je ostentativno da će i Makanec članke u taj list pisati, premda ne pristaje uz program Starčevića, i Makanec napisao je zbilja ocjenu Derenčinova *Komentara građanskog zakonika*, pokazao je tu i opet svoju neizmjernu strast, jer je ta ocjena začinjena mržnjom. Milan Makanec pisao je i u osječki njemački list "Die Drau". Te novine zastupahu naizmjenice švapske osječke interese, zatim Mađare, i to na najperfidniji način, zatim postadoše najedanput narodnim opozicionalnim organom, a sada služe opet Austriji. Glavni *faiseuri* kod toga lista su Židovi, glavna im je stvar sticati dobitke, a sada su im suradnici poznati patroni dr. Josef Frank, zloglasni odvjetnik zagrebački, i njegov brat Jakob, bankrotirani tiskar. Ova čeljad bez vjere i poštenja sipa iz Zagreba tajne dopise u »Dravu«, a ruže i blate sve što je hrvatsko, prije na korist Mađara, sada na korist Austrije. Ja ću imati još prilike svratiti se na Frankovu svojtu. I u te novine je Makanec pisao, pače kod saborskih izbora u Zagrebu glasovao za dra. Josipa Franka, političku uš, koji je služio Kaucha, poslije švapsku generalkomandu u Zagrebu, koji je svoje pi-

sare slao među dake starčevićevce kad su ovi htjeli rastepti akademičko društvo Hrvatski dom, a potajno se ponudio za saborskog kandidata u Pakracu pravoslavnim biračem, hvaleći se da brani u svom listu "Agramer Presse" srpske interese. Eto kamo je ta lijepa glava po stranačkom bjesnilu zalutala. Makanec bijaše ozlojeđen, zdvojan. Bavio se poglavito politikom, zanemarivao je svoj posao, a od toga potječe novčana nadaća. Miškatović ga je u "Obzoru" više puta ošinuo, i to katkad nedostojnim načinom. Kod saborskih izbora u gradu Zagrebu propa Makanec proti Türku, pri čem mi spomenuti valja da se je po ulici vodio sa protom Nikolom Begovićem, najzakletijim neprijateljem hrvatskoga naroda, pravim pravoslavnim jezuitom, koji je ponajviše pripomogo razdoru među Srbi i Hrvati. K tomu spopa Makanca očinja bolest, njegovi živci bijahu dokraja razdraženi, čovjek bijaše izmučen, uvidio je možda da se ne može stvoriti poštena opozicionalna stranka, bilo ga je možda stid i njegovih drugova, te tako okani se Makanec svakog političkog i književnog rada, što je opet prevelika šteta jer je, kako rekoh, Makanec van reda darovit, plemenit čovjek, ako je i strašću zaslijepljen. Danas i malotko za njega pita, već u zakutku živari od svoje dosta slabe odvjetničke prakse.

Da još koju reknem koju o kanoniku Račkom, koj danas spada također među mrtve ili barem skrivene političare. Rački je svakako zanimiv pojav, i ja ću kušat da ga što objektivnije nacrtam. Pomislite si čovjeka malena, dosta mršava, kratkih nogu, debele glave. Nos mu je van reda velik, usta široka, stisnuta, svijetle oči zure nepomično preda se bez najmanje iskricе. Crte lica dosta su mu grube, lice blijedo, nepomično. Na njegovih licih ne razabireš nikakva osjećaja, niti iz njegovih očiju, teško je pogoditi po licu njegove misli. Vidi se da se taj čovjek sili na tu ukočenost lica i oči, samo katkad se nasmiješi lagacko, al i to je nekako prisiljeno. Rački pod silu hoće da mu lice bude kao Sfinx. Nu to se može dakako samo za časak učiniti, jer se napokon iz djela razabire karakter čovjeka.

Maleni taj kanonik ima puno znanja, a još više žilavosti i okretnosti, ali kraj svog vanskog mira ima u njega i strasti i spletkarskog. Ljudi doživili su od njega i malenih pojava osve-

te, a pregnuća za gospodstvom ne može zatajiti. Historičke njegove radnje pokazuju vrlo mnogo revnosti, za skupljanje historičkih spomenika ima velikih zasluga. Kukuljević mu u tom nije ni zdaleka ravan. Dvoje bih ipak prigovorio njegovim radnjam – kako su se naime mene dojmile, kad sam izvore za moje historičke pripovijesti učio. – Rački ne ima onog jasnog kritičkog oka koje poput električnog svjetla ožaruje cijelu jednu dobu povijesti, njegova radnja nije jasna plastička cjelina kao salivena, već mravljom revnosti snizani *détaili*, a učeći plodove njegova pera izgubit ćeš od samih stranputica glavnu nit. Karakteri nisu kratko crtani, kroničarski ton dosađuje često, a pripovijedanje nije jako krepko se dojmiti čovjeka. Forma, jezik da! Za to naši pisci malo mare, zato su im plodovi često vrlo nečešljani. Koli pomniji [su] u tom Francezi i Talijani. Smičiklas je u svojoj *Povijesti Hrvatske* formom Račkoga daleko natkrililo, zato se i mali kanonik na moga prijatelja Smičiklasa srdi, i srdeći se gotovo djetinji. Druga je pogreška Račkoga – a to je za historike velik grijeh – da ne može uvijek biti objektivan, tj. da ima u njegovoj radnji tendencija koju katkad za nekoliko godina bitno mijenja. U borbi proti Mađarom stekao si je svojim člancima u “Pozoru” (i raspravom o *Rijeci*) velike zasluge, što mu ovdje priznato budi. U prijašnjih svojih radnjah, npr. u *Odlomcih o hrvatskom državnom pravu* naginje Rački mnogo na starčevićijanizam, sada mu je *nuanca* pera Srbom više prijazna nego što može biti istina dopušta. To nije nipošto uspjeh učenjačkog istraživanja, već antipatija proti Austriji, koja je nas, “vjerne Hrvate”, toliko puta na cje-dilu ostavila. To čuvstvo je dakako opravdano, ali ne smije se premetnuti u malodušnost, ne smije nadahnjivati historijske spise nauštrb hrvatskoga naroda. Ne stoji da je Srbija Pijemontom zato što nas Beč varaka.

Rački drži našu Akademiju na okupu, drži na svojoj vodiljci sve te raznolike elemente koji se nalaze u tom zavodu. Da nije njega, bili bi se naši *besmrtnici* odavna međ sobom počupali. Rački je diktator Akademije – ali ne svaki put na korist toga društva koje se sve više petrificira, kako ću drugdje opširnije razlagat. Tu mi je poglavito govoriti o političkom vla-

danju Račkoga naprema Mažuraniću. Valja znati da je Rački samo glas vapijućega koj ide pred biskupom Strossmayerom, da nije nimalo samostalan. Strossmayer pako i Mažuranić ne gledu se lijepo. Ne znam zaista pravoga uzroka, al mora da je tu ne samo političkih već i osobnih motiva.

Na staro ljeto 1880.

Svršeni su računi ove godine. Bila je, bogami, crna po nas Hrvate. Dobrote ne doživjesmo nikakove, zla i premnogo. Kiša i tuča, poplava poharala zemlju, osobito Zagorje, što sam djelomice na svoje oči vidio. Ljudi ne dobiše ni kruha ni vina. U nekojih krajevih harala je pošast marvinska, po gradovih umrlo mnogo djece od difterije, trsna uš (*phyloxera*) pojavila se u naših krajevih na štajerskoj međi kod Sutle, a 9. studenog ošinu nas strahoviti potres te uništi u našem lijepom Zagrebu mnogo lijepih nada. Ne samo ljudi, ne samo Mađari i Austrijanci, i narav se proti nama urotila, sve zlo je navalilo na nas bijedne Hrvate. Hoće li bolje biti? Mora jedanput, ta gore ne može biti nego što je sada. Da se ta crna godina i ljuto završi, padala je danas u Zagrebu tuča. Vrijeme je toplo, vlažno kao u proljeće, snijegu ni traga. Mi stojimo moralno i materijalno u blatu. Hoće li Bog tomu bijednomu narodu ikada pomoći, upitah se često za ovih zadnjih dana godine. Čovjek gotovo da zdvoji, toliko se pojavlja kod nas kukavica, toliko ništarija i propalica, toliko ima lopovštine, da te groza hvata. Poštenje, dosljednost, karakter, dan-danas su kod nas gotovo suvišni pojavi.

“19. ožujka.” Danas vraća se ban Pejačević u Zagreb. Kako neko pismo Miškatoviću, pisano iz Pešte, veli, novi je ban vrlo zlovoljan, i to na Mađare. Za svega svoga boravka nije mogao uhvatiti mađarskoga ministra Tiszu, da š njim ozbiljno o hrvatskih poslovi govori, Mađari kanda mu se navlaš ugibaju. To je Miškatović pripovijedao u jučerašnjem broju “Obzora” načinom koji ne spada u žurnalistiku. Većina regnikolar-nih zastupnika – koji su pošli da ugovore financijalnu nagodu

prije jedno 10 dana u Peštu – vraća se na uskrsne praznike. Poslovi ni pomaknuti ni za pedanj, Pejačević šutio je u Pešti postojano pred Hrvati i ne veli svoga mnjenja. On [se] je dogovarao sa ugarskom Vladom glede nekih važnih pitanja, ali za uspjeh ne zna se. To mi je dr. Kosta Vojnović, član regnikolarne deputacije, povrativ se iz Pešte danas pripovijedao. Svaka stranka stoji na svojem stanovištu. Mađari neće popustiti radi krajiških proventa – koje su hotice i znalice bile uračunane u naš prihod. Financijalni ministar grof Szapary da nije još proučio pitanje glede zaklada koje nam Mađari vratiti imaju. Mađari predobili su kralja Franju Josipa za se. Kralj reče: “Ta Hrvati ne mogu imati pravo na provente, kad Krajina još nije njihova.” Tu ne ima dakle puno nade. Za zakladu reče Franjo Josip: “U tom bi mogli Hrvati pravo imati.” Da vidimo! Šta možemo tu očekivati, proći ćemo opet kratkih rukava. Veli se da ćemo dobiti Vojničku krajinu, što [je] napokon pravo zakonom, prirodom i priznajom tolikih vladalaca utvrđeno, jer je Krajina po pravu dio hrvatske Kraljevine, nepravo otkinuta. Današnja vladavina u Krajini jest samo faktičan odnošaj, neosnovan na nikakovu pravu. Al se u Beču posve drukčije misli. Car smatra Krajinu za svoj feudum te reče: “Nagodite se sa Mađari i dobit ćete Krajinu, to je moj posao.” Ne pita se tu dakle da je Krajina dio naše Kraljevine, ne pita se ne bi li Mađari popustiti morali. Mađari neće popustiti, dakle bi mi od jednog dijela svoga prava popustiti morali, ako hoćemo dobiti dio drugog svoga prava. To je danas situacija.

Pravo reći, mnogi ljudi ne vjeruju da će Krajina poslije nagode inkorporirana biti. Nije se ni čuditi da Hrvati malo vjeruju. Iskustvo ih nuka na to. Kod generalkomande, ili takozvane “krajiške zemaljske vlade”, bar ne čine ozbiljnih priprava. Tako su najmili prije malo vremena stan za jedan svoj odsjek na četiri godine od Antuna Vakanovića. General Filipović – i to je sin hrvatske majke – veli: “Da, da, Krajina bit će inkorporirana, al treba tomu vremena.” Sumnja se da će se spojiti sa Ugarskom samo oni poslovi koji su zajednički – što je dijelom već učinjeno, a što su hrvatski autonomni poslovi, prenositi će se postepeno, kako birokrati vele, na hrvatskoga bana, ko-

madić po komadić – a to može opet i 10 godina trajati, a svaki komadić može služiti opet za kakov hrvatski popust. Sretni li smo ljudi! Hoće li nas se jednom Bog sjetiti? To mnjenje je dosta rašireno. A i zastupnik dr. Lovro Vidrić, povrativ se od peštanskog Sabora, odgovori na moje pitanje: “No hoćemo li dobit Krajinu?” posve ozbiljno: “Mislim da nećemo!” Međutim se [tj. je] Miškatović prije nekoliko dana pisao dr. Derenčinu iz Pešte, da je posve pouzdano saznao da će poslije nagode carskom naredbom Krajina biti povraćena banskoj vlasti, da se asimilira sa provincijalom. Veli se i to da će cijelo čislo takvih apsolutnih naredaba izići, a u njima mnogo klauzula radi krajiškoga imetka. Po kojem pravu, pitam? Je li to ustavno? Al – samo neka [je] mađarska ruka pri tom, nešta će nam otkinuti Beč, onda bi i Mađari nešta otkinuli, a mi bi bili kao čovjek koj je dobio parnicu od 1000 f, a ne dobije ni krajcare, jer su odvjatnici 1000 f za svoj parnički trošak pojeli. Svakako nas prešaju s Krajinom, jer da je to posve iskreno, inkorporirali bi ju prije nagode, a o tom ne će ni čuti ni u Beču ni u Pešti.

“Dne 2. svibnja.” Na današnji dan pada nedjelja, i to uskr-sna nedjelja za pravoslavne i unijate. Vrijeme je, hvala Bogu, kišovito. Vegetacija – kako dr. Jiruš, profesor na našem Sveučilištu, reče – bila se je već posve osušila za pretoplilih dana travnja. Narod gledao je strahom to vedro nebo, jer ako i zemlja izda taj ubogi hrvatski puk, kako da živi, ta ionako nam zakrčuju svaki put razvitku, a David, mađarski financijski savjetnik, davi i gnjavi nemilice da ispreša porez. Pretpodne imasmo sjednicu Kazališnog odbora kod dra. Marijana Derenčina, koji je predsjednik. Dođe Janko Jurković, naš humorista, Dinko Blažić, septemvir, *passapartout in theatralibus*, koji sve radi i ovako i onako da se talijanština uvuče u našu operu. Riječanin je, pak se ne može otresti talijanskih tradicija. Lacko Mrazović, koj pri tih sjednicah ima vazda vrlo ozbiljno i važno lice. Moram priznati da nerado sjedim u tom Odboru. Derenčin nekako također zagovara talijanske pjevače, Jurković je slabe, neodlučne naravi, Mrazović ima poštenih namjera, ali njegova nervozna ćud i mladenačka bahatost prisvaja si više

znanja nego što ga uistinu za dramatiku ima, a o Blažiću već rekoh šta je. Sastasmo se dakle u bivšoj Gajevoj kući u Gospodskoj ulici, u onoj istoj sobi gdje sam toliko puta ručao kod staroga Gaja.

Htjedosmo sklonut Josipa Nollia da se da engažovati za baritona naše Opere. Noli je Slovenac, Ljubljčanin. Bio je izučio pravne nauke, kad ujedan[put] buknu iza 1860. noviji narodni pokret među Slovenci. Noli bijaše jedan od poglavitih agitatora među mladeži. Bijaše glavni pokretač ljubljanskoga Sokola, gimnastičkog društva, nadalje pjevačkog društva i osnivaatelj slovenskog Dramatičkog društva, koje je počelo davati u Ljubljani slovenske predstave. Pri njih predstavljao i pjevao je također Noli, i zato izađe na glas. Kašnje predobismo ga za baritona hrvatske Opere. Nu ne bijaše dugo kod nas, tek nekoliko godina. Nespretn slučaj ote nam ga. Kad je naima čuvena pjevačica, Zagrepkinja Ema Vizjakova pohodila [Zagreb], pjevala je i u hrvatskoj Operi. Pri jednom pokusu reče lakoumno Nolliu: "Šteta da svoje lijepo grlo ne naobrazite bolje u Italiji, vi biste mogli imati lijepu budućnost." Te nesretne riječi začnuše Nollia, te nas zbilja ostavi i pođe u Milan da uči dalje i da se posveti talijanskoj operi. Noli je zbilja ondje i uspio. Pjevao je u Milanu (u drugom kazalištu), u Ferrari i Bologni. Mi smo još uvijek mislili i gledali, da ga opet [nastavak izglbljen]

Grada za povijest književnosti hrvatske, knjiga 19, 1950.